

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2022 (Ekim/October)

Tirmizî'nin Kur'ân Tefsir Yöntemi (Ebvâbu't-Tefsir Özelinde)

Tirmidhi's Method of Tafsir of the Qur'an (Specific to Abwabu't-Tafsir)

Mehmet Mahfuz ATA

Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Türkiye

mehmetata@mehmetakif.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7151-9377>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 22/07/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/10/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2022

Atıf / Citation: Ata, Mehmet Mahfuz. “Tirmizî'nin Kur'ân Tefsir Yöntemi (Ebvâbu't-Tefsir Özelinde)”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Ekim/October 2022), 555-577.

<https://doi.org/10.31121/tader.1147006>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial

4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Erken dönem hadis eserlerinin "Kitâbü't-tefsir" bölümlerinde bulunan tefsir rivâyetlerinin Kur'ân'ın anlaşılmasına hangi yönden katkıda bulunduğu ve nasıl bir tefsir metodu izlediği araştırma konusunu oluşturmuştur. Bu nedenle çalışmada, Tirmizî'nin (ö. 279/892) "Ebvâbü't-Tefsiri'l-Kur'ân" bağlamındaki tefsir rivâyetlerinde takip ettiği Kur'ân tefsir yöntemi ele alınmıştır. Zira Tirmizî, tefsire dair rivâyetleri Câmi' adlı eserinde ayrı bir bölümde toplayan muhaddislerin önde gelenlerindedir. O, Câmi'i'nde, Ebvâbü't-Tefsiri'l-Kur'ân, Fezâilu'l-Kur'ân ve Kıraât bölümlerine yer vermiştir. Tirmizî, bazı sûreler hariç Mushaf tertibine göre ve tekrarlarla birlikte ilgili rivâyetleri tefsir bölümüne almıştır. Tefsir kısmı 44. bölüm olup konularına göre (ale'l-ebvâb) tertip edilmiştir. Tirmizî, bâb başlıklarının oluşturulmasında âyetlerden çok az sayıda yararlanmış; âyetlerden fikhî çıkarımlarda bulunmuş ve tefsir bölümüyle ilgili daha çok sahabenin önde gelenleriyle, tâbiünden gelen bazı nakillere yer vermiştir. Tirmizî, Tefsir Bölümünde isnad ve raviler hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş, raviler hakkında yapılan tartışmalara değinmiş, ihtilafli durumlarda ise tercih yapmıştır. Naklettiği âyetlerle ilgili bazı açıklamalar yapmış ve kimi zaman bunların farklı tarihlerine işaret etmiş, ilgili rivâyetlerin varyantlarını ve illetlerini belirtmiştir. Tefsirle ilgili konularda rivâyet metodunu kullanan ve hadisçi kimliğini yorumlarına yansıtan Tirmizî'nin tefsir bölümü, metod ve muhteva bakımından ele alınmış ve eserin genel niteliklerine değinilmiştir. Bu bağlamda tefsir ilmini ihtiva eden bölümlerin bulunması ve birçok özgün vasfı nedeniyle Câmi'i'n tefsir bâbı, incelenmeye değer bulunmuştur. Tirmizî'nin Câmi'i, zaman zaman Buhârî'nin Sahih'i (ö. 256/870) ile mukayese yapılmıştır. Hadis kitaplarında ilk müstakil tefsir bölümlerinin yazma geleneğinin Sa'id b. Mansûr (ö. 227/842) ile başlayıp Buhârî ve Tirmizî ile devam ettirildiği söylenmiştir. Müslim'in Sahih'i (ö. 261/875), al-Nasâî's (ö. 303/915) es-Sünenü'l-Kübrâsı ve Tirmizî'nin Câmi'i'nde olduğu gibi ilk dönem bazı hadis külliyyatında tefsir bölümlerine yer verilmiştir. Döküman analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Tirmizî'nin Kur'ân'ı yorumlama, âyetlerin lafzî özelliklerine ait rivâyetleri belirtme, hadis usulüne dair açıklama yapma, hadislerin sıhhat derecelerini belirtme, fikhî görüşlere yer verme, cerh-ta'dil ve sened tenkidini yapma gibi hususlardan dolayı Tirmizî'nin Tefsir Bölümündeki Kur'ân tefsir anlayışının özgün niteliklere sahip olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ebvâbü't-Tefsîr, Hz. Peygamber, Tirmizî, Metot, el-Câmi'.

Abstract

The way in which the tafsîr narrations in the "Kitâb al-tafsîr" sections of the early hadîth works contributed to the understanding of the Qur'ân and what kind of tafsîr method they followed constituted the subject of research. For this reason, in the study, the Qur'ânic tafsîr method followed by al-Tirmidhî (d. 279/892) in the tafsîr narrations in the context of "Abwâb al-tafsîr al-Qur'ân" is discussed. Because al-Tirmidhî is one of the leading hadîth scholars who collected the narrations about tafsîr in a separate section in his work called *al-Jâmi' al-Şahîh*. In *al-Jâmi'*, he included the chapters of Abwâb al-tafsîr al-Qur'ân, Fadâ'il al-Qur'ân and al-Qirâ'a. al-Tirmidhî, except for some sûrahs, included the relevant narrations according to the scheme of al-Muşhaf and with repetitions. The tafsîr section is the 44th chapter and is arranged according to its subjects ('Alâ al-abwâb). al-Tirmidhî made very few use of the verses in the creation of the titles of the bâb/chapters; He made juridical inferences from the verses and included some quotations related to the tafsîr section, mostly from the leading figures of the Companions and the Successors. In his Tafsîr Section, al-Tirmidhî made various evaluations about isnâd (chains of transmission) and narrators, touched on the debates about the narrators, and made choices in controversial cases. He made some explanations about the verses he narrated and sometimes pointed out their different chains and indicated the variants and defects of the relevant narrations. The tafsîr section of al-Tirmidhî, who used the narration method in matters related to tafsir and reflected his muhaddith identity in his interpretations, was discussed in terms of method and content, and the general characteristics of the work were mentioned. In this context, due to the presence of chapters containing the science of tafsîr and its many unique qualities, the tafsîr section of *al-Jâmi'* was found worthy of examination. al-Tirmidhî's *al-Jâmi'* has been compared from time to time with al-Bukhârî's *al-Şahîh* (d. 256/870). It is said that the tradition of writing the first independent tafsîr chapters in hadîth books began with Şa'îd ibn Mansûr (d. 227/842) and continued with al-Bukhârî and al-Tirmidhî. Tafsîr chapters are included in some early hadîth corpus, such as Muslim's *al-Şahîh* (d. 261/875), al-Nasâî's (d. 303/915) *al-Sunan al-kubrâ* and al-Tirmidhî's *al-Jâmi'*. In this study, where the document

analysis method is used, it is concluded that al-Tirmidhî's understanding of the Qur'anic tafsîr in the Tafsîr Section of al-Tirmidhî has unique qualities due to issues such as interpreting the Qur'ân, specifying the narrations belonging to the literal characteristics of the verses, making explanations about the methodology of hadîth, specifying the degree of authenticity of the traditions, including juridical opinions, making jarh and ta'dîl and criticism of sanad (chain).

Key Words: al-Jâmi', Abwâb al-Tafsîr, Prophet Muhammad, al-Tirmidhî, Tafsîr, Method.

Giriş

Tefsire dair rivâyetleri Cami' adlı eserinde müstakil bir bölümde bir araya getiren muhaddislerden biri de Tirmizî'dir. O, eserinde Fezâilü'l-Kur'ân ve Kırâat Bölümlerini oluşturmuştur.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in tefsirine çokça önem verildiği, bunlardan bazılarının müstakil tefsir bölümlerinde toplandığı, bazılarının da hadis kaynaklarında dağınık bir şekilde olduğu bilinmektedir. Bu konuyla ilgilenen bazı hadis âlimleri, Hz. Peygamber'in tefsiriyle ilgili müstakil konu ve bâblara kitaplarında yer vermişlerdir. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen merfu beyanlar ve sahâbeden nakledilen me'sur sözler, H. III. asırda "Kitabu't-Tefsir" bölümlerinde toplanmıştır.¹ Hadis kitaplarında ilk bağımsız tefsir bölümleri yazma geleneğinin Sa'id b. Mansûr'un Sünen'i ile başladığı söylenebilir.² Buhârî'nin³ çağdaşı olan Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî'nin *Câmi*'i, Nesaî'nin *Sünenü'l-Kübrâs*'ında⁴ tefsir bölümlerine yer verilmektedir. Tefsir bölümleri oluşturmayan Kütüb-i Sitte'nin diğer müelliflerinin ise tefsir rivâyetlerine kayıtsız kalmadıkları söylenebilir.

Bunların dışında bazı hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in sözleri tefsir bâblarında bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Abdurrazzak b. Hemmam'ın (ö. 211/826-827) *Tefsiri, Kitâbü't-Tefsîr fî Süneni Sa'id b. Mansûr* (ö. 227/842), *Tefsîru Abd b. Humeyd el-Kissî (el-Keşşî)* (ö. 240/863-64), *Tefsîru İbnü'l-Münzir en-Neysâbûrî* (ö. 318/930)⁵, *Müsnedü'l-*

¹ Kitâbü't-Tefsir Bölümleri incelendiğinde, tefsire ait rivâyetlerin daha çok sırasıyla maktû', mevkûf ve daha sonra merfû' haberlerden meydana geldiği ileri sürülmektedir. Bk. Ali Karataş, "Tefsir İlmin de Rivâyet Algısı", *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 18/1, (2018), 31, 21-57.

² Mehmet Akif Koç, "Sa'id b. Mansûr'un Sünen'indeki Tefsir İçerikli Mevkuf ve Maktu Rivâyetleri Üzerine", *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'ân ve Sahâbe Sempozyumu (22-23 Mayıs 2015/Sivas)*, Ed., Hasan Keskin, Abdullah Demir, Sivas 2016, 244-245; Konuyla alakalı Fuad Sezgin şunları demektedir: "Buhârî'nin Sahîh'inden önceki Sünen kitaplarının bâblarında tefsir bölümünün bulunmadığını, Buhârî'den önce yaşayan Dârimî'nin Sünen'inde de böyle bir bölümün olmadığını; buna karşın Buhârî'yi takip eden Müslim ve Tirmizî'de bunun mevcut olduğu görülmektedir." Az tasarrufla bk. M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Kitâbiyât, 2000), 145.

³ Buhârî'nin Sahîh'inde bulunan tefsir bölümünün müstakil bir tefsir çalışması tarzında yazıldığı ileri sürülmektedir. Bk. "Fuad Sezgin'in Tefsir Literatürüne katkısı: Buhârî'nin Kaynakları", *1. Uluslararası Prof. Dr. Fuad Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Fahmeddin Başar vd. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2019), 113 vd.

⁴ Nesaî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâs*'ında (*Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-Azîm*) bulunan bâbın tefsirle ilgili müstakil bir çalışma olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Zehebî ve İbn Hacer, ilgili kısmın kitabının bir bölümü olduğu görüşündedirler. bk. Mustafa Ünver, "Nesaî, Tefsir'i ve Tefsir'deki Metodu", *OMÜİFD*, 6 (Samsun: 1992), 193-205; Zafer Yılmaz, *Nesaî ve Tefsirindeki Metodu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2013), 16.

⁵ İbn Hacer bunun müsned tefsirlerden olduğunu ifade etmektedir. Eser, Sa'd es-Sa'd tarafından tahkiki yapılmıştır. Bk. İsa b. Nâsir ed-Düreybî, "et-Tefsîru'n-Nebevî Dirâse Tatbikiyye min Kitabi't-Tefsîr fî Kitabi Sünenü't-Tirmizî", *Mecelletü't-Tibyan li'l-dirâsâti'l-Kur'âniyye*, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 15 (2015), 90, 75-147.

İmam Ahmed.⁶ *Tefsîru'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, (ö. 241/855)⁷ el-Hâkim en-Nisabûrî'nin (ö. 405/) *Kitabu't-Tefsîr fi'l-Müstedrak ala's-Sahîhayn*.⁸

Günümüzde ise konu hakkında ulaşılabilen bazı çalışmalar şunlardır: *Menâhicu Eimmeti Şurrâhi Câmi'i't -Tirmizî fi Şerhi Kitâbi't-Tefsîr*,⁹ Ahmed b. Sa'id b. Hasan Şifa', *Menhecü'l-İmamü't-Tirmizî fi't-Tefsîr ve Ulûmi'l-Kur'ân min Hilâl Kitabahi'l-el-Câmi'*, Mustafa Cora'nın, "Kur'ân Tefsiri Bağlamında Tirmizî'nin Tefsiru'l-Kur'ân'ı Hakkında Bir inceleme ve Değerlendirme".¹⁰ Çalışmamız, Tirmizî'nin *Câmi'* inin tefsir bölümünün yöntemine yönelik iken, anılan çalışmaların bir kısmında *Câmi'* in tefsir bölümünün şerhine yöneliktir. Hasan Şifâ'nın tezi ise Tirmizî'nin tefsir bölümü ile Kur'ân İlimlerinin metoduna yöneliktir. Cora'nın çalışması Tirmizî'ye ait tefsir bölümünün tanıtımı mahiyetindedir. Ayrıca bu çalışma zaman zaman Buhârî'nin Tefsir Bölümün'deki tefsir yöntemi ile karşılaştırılmaya çalışılmış, Tirmizî'nin tefsir metodu ve muhtevası ve genel nitelikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmamız diğerlerinden farklı sayılmıştır.

Tirmizî'nin bu eseri, zaman zaman *Câmi'* veya *Sünen* diye de zikredilecektir. Eser, diğer sünenlerden farklı olarak "kitab" yerine "ebvâb" şeklinde tasnif edilmiştir.

Tirmizî, bâb başlıklarının oluşturulmasında âyetlerden çok az sayıda yararlanmıştır. Buhârî ise tercemelerinde âyetlerden daha fazla yararlanmıştır.¹¹ Tirmizî, âyetlerden istinbatlar yapmış ve tefsir bölümüyle alakalı daha çok İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Hz. Âişe, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, Katâde, Süfyân b. Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne'den rivâyetlerde bulunmuştur.¹²

Tirmizî, tefsir bölümünün hemen girişinde "Kişinin kendi görüşüyle Kur'ân'ı tefsir etme" bâbı ile başlamış ve bu konuda çeşitli hadisleri zikrederek, re'y ile Kur'ân'ın tefsir edilemeyeceğini belirtmiştir.¹³ Bu onun ehl-i hadîs olduğunu göstermekte ve ehl-i re'ye tepkisini ortaya koymaktadır.

Tirmizî, tefsir bölümünde hadisleri sıhhat yönünden çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁴ Ebvabu't-Tefsîr bâbında, rivâyet metodunu benimseyen Tirmizî, Buhârî ve Nesâî'den sonra tefsir bölümünde en çok hadis rivâyet edenlerden biridir. Müellif, "iki hadis

⁶ Hikmet b. Beşir Yasin tarafından bu rivâyetler derlenmiş ve dört cüz halinde Mektebetü'l-Müeyyed tarafından Riyad'ta yayımlanmıştır. Bu tefsirde 549 rivâyet olduğu söylenmektedir. Bk. ed-Düreybî, "et-Tefsiru'n-Nebevî", 90.

⁷ Bu eserde tefsirle alakalı birçok rivâyet zikredildiği belirtilmektedir. ed-Düreybî, "et-Tefsiru'n-Nebevî", 91.

⁸ Bk. Bu eserde sûreler üzerinde tertip edilmiş 1129 rivâyet bulunmaktadır. ed-Düreybî, "et-Tefsiru'n-Nebevî", *Mecelletü't-Tibyan li'l-dirasâti'l-Kur'âniyye*, 90; Ahmed b. Sa'id b. Hasan Şifa', *Menhecü'l-İmamü't-Tirmizî fi't-tefsîr ve ulûmi'l-Kur'ân* (el-Memlekutu'l-Arabîyyatu's-Suudîyye: Câmi'atu Ümmü'l-Kurâ Külliyyetu'd-Da'va ve Usûli'd-Din, Risâletü'l-Macester, 2020), 159.

⁹ Bu Yüksek Lisans Tezi, ez-Zehrâ binti Adil Azzam tarafından 2000 tarihinde Câmi'atu Ümmü'l-Kurrâ'da çalışılmıştır.

¹⁰ Bu çalışma daha çok tefsir bölümünün tanıtımı mahiyetindedir. bk. Mustafa Cora, "Kur'ân Tefsiri Bağlamında Tirmizî'nin Tefsiru'l-Kur'ân'ı Hakkında Bir inceleme ve Değerlendirme", *Uluslararası Sempozyum Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları* (Bişkek/Kırgızistan: 2018), 785.

¹¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 73.

¹² Hasen Şifa', *Menhecü'l-İmamü't-Tirmizî fi't-tefsîr ve ulûmi'l-Kur'ân*, 182.

¹³ Tirmizî, "tefsir", 1. Tirmizî, bu hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.

¹⁴ Tirmizî, "Tefsir", 44; Mustafa Cora, *el-Câmi'* in tefsir bölümünde hadislerin sıhhat derecesinin şu şekilde olduğunu belirtmiştir: 206 hasen sahih, 82 hasen garîb, 46 garîb, 32 hasen, 21 hasen sahih garîb, 3 mursel, 1 zayıf. Bk. "Kur'ân Tefsiri Bağlamında Tirmizî'nin Tefsiru'l-Kur'ân'ı Hakkında Bir inceleme ve Değerlendirme", 785.

hariç, bu kitapta bulunan hadislerin tamamıyla amel edilebileceğini¹⁵ söylemiştir. “Tirmizî'nin *Cami*'i, sadece hadis metinleri değil, bu metinlere dair kendi yaptığı sıhhat değerlendirmeleri, sened/metin tenkitleri ve râvi bilgileri de ihtiva etmekle hadis ilmine dair zengin bir uygulama alanı sergilemiştir.”¹⁶

Tirmizî'nin *Cami*'i'nde, Kur'ân'ın tamamı değil, Mushaf tertibine göre Kur'ân'ın yorumuna katkı sağlayan ve lafzî özelliklerini izah eden, -İsrâ, Saffât, Hucurât sûreleri hariç- tekrarlarla birlikte 95 sûrede geçen farklı konulara ait tefsir bölümünden 93 sûre ile 419 rivâyete yer verilmiştir. Fedâilu'l-Kur'ân'da 51, Ebvâbu'l-Kıraatta 22 olmak üzere toplam 492 rivâyete¹⁷ değinilmiştir. Yirmi bir sûrede ise, hiçbir şey belirtilmemiş¹⁸, yirmi dokuz sûrede ise birer rivâyet zikredilmiştir.¹⁹ Buhârî'nin Kitabı't-Tefsir' bölümünde ise 503, Fedailu'l-Kur'ân'da 84 olmak üzere toplam 587 rivâyet zikredilmiştir.

Bu bağlamda tefsirle alakalı içeriğine dayanarak ve özgün olması nedeniyle Tirmizî'nin *Cami*'i, incelenmeye değer bulunmuştur. Tirmizî'nin *Cami*'i, zaman zaman Buhârî'nin *Sahîh*'i ile karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Tirmizî'nin *Cami*'i'nin muhtevası, tefsir ve hadis ilişkisine dair değerlendirmelere değinilmiş, Tirmizî'nin Ebvâbu't-Tefsirdeki tefsir yöntemi incelenmiştir.

1. Sünnetin Kur'ân'ı Tefsir ve Tebyini

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğ, tebyin ve tefsir etmiştir. O'nun Kur'ân tefsirinin daha çok fiili uygulamalarında ve ahlâkî davranışlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Kur'ân'ı yaşayarak öğretmeyi tercih ettiği söylenebilir. Hz. Aişe (r.a) validemiz'e Resulullah'ın (sav) ahlâkî sorulduğunda, Hz. Aişe'nin “Siz Kur'ân'ı okumuyor musunuz? Onun ahlâkî Kur'ân'dı”²⁰ demesi, Mü'minûn Sûresi'nin ilk dokuz âyetini okuması;²¹ geceyi nasıl ihyâ ettiğini soranlara da Müzemmil Sûresi'yle cevap vermesi, bunun en açık göstergesidir.²² “Sünnet, ibadetten muamelata, eğitimden ahlâka varıncaya kadar hayatın her alanıyla ilgilidir; aslında Kur'ân'ın hayata geçirilmesi demektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in tefsirini, sadece hadis eserlerinin tefsir bölümünde aranmamalıdır. Bilakis nebevî tefsir ve te'vil, Hz. Peygamber'in bütün sünnet ve sîretinde aranmalıdır. Bu tefsir davranışlarla ortaya konulan, hal ile sergilenen fiili bir tefsir olup bunun pek çok yansımasını sosyal hayatın her alanında görmek mümkündür.”²³

¹⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 72.

¹⁶ Huriye Martı, “Tirmizî'nin Zevaidi ve Sıhhat Analizi-Kütüb-i Sitte Merkezli Bir Mukayese-”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7/2 (Aralık 2009), 11, 7-17.

¹⁷ Tirmizî metodu üzere yapılan bir incelemede 93 sûrede 419 rivâyet tesbit edilmiştir. bk. Hasan Şifâ, *Menbecu'l-İmami't-Tirmizî fi't-tefsir ve ulûmi'l-Kur'ân*, 176; bir başka çalışmada ise, tefsir rivâyetlerinin 470 olduğu belirtilmektedir. bk. Halid b. Abdulaziz Batelî, *et-Tefsiru'n-Nebevî mukaddimeten ta'silîyyeten ma'a dirasetin hadisiyyetin li ebadîyisi't-tefsirin'nebeviyyi's-sarih* (Riyad: Daru Kunûzi İşbiliyya linneşri ve'tevzi'i, 2011), 1/109.

¹⁸ Hasan Şifâ, *Menbecu'l-İmami't-Tirmizî fi't-tefsir ve ulûmi'l-Kur'ân*, 176.

¹⁹ Bünyamin Erul, “İlk Dönem Kur'ân Okumaları”, *VII. Kur'ân Sempozyumu Kur'ân ve Müslümanlar*, 15-16 Mayıs 2004, Kayseri (Ankara: Fecr Yayınları 2005), 38.

²⁰ Müslim, “Müsâfirîn”, 139; Ebu Dâvûd, *Sünenü Ebi Dâvûd*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992: “Salât”, 316; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/54.

²¹ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdulfettâh Ebu Gudde, 2. Basım (haleb: Mektebu'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, 1986), “Tefsir”, 370.

²² Nesâî, “Tefsir”, 647.

²³ Erul, “İlk Dönem Kur'ân Okumaları”, 39. “Hz. Peygamber ve sahabenin sözlü açıklamaları rivâyet tefsirlerindeki materyale oranla % 26'yu oluşturduğu belirtilmektedir. Aslında tefsir rivâyetlerinin az olması, sahabenin ilahî hita-

Taberî, (ö. 310/923) “Yüce Allah’ın indirdikleri içinde Hz. Peygamber’in beyan ve tefsiriyle yorumlanabilecek olanları vardır ki bunlar; emirler, nehiyeler, farzlar, hadler ile vü-cûb, nedb, irşad ve benzerleridir. İşte bunlar Hz. Peygamber’in beyan ettikleri te’vil, ya da ümmetine gösterdiği te’vilin dışında bir tefsir ve yorum yapılamaz.”²⁴ İbn Teymiyye (ö. 728/1338) de Sünnet, “Kur’ân’ı tefsir eder, ona rehberlik ve klavuzluk yapar ve onun adına yorum yapar”²⁵, der. Bu konuyla ilgili Şâtîbî, “Sünnetin çokluğu ve birçok konuyu ihtiva etmesine rağmen Sünnet, Kur’ân’ın açıklayıcısı ve tefsiri mahiyetindedir”²⁶ der. Buna şu âyet meali işaret etmektedir: “Kur’ân’ı sana indirdik ki insanlara indirileni açıklayasın diye.”²⁷ Ayrıca Allah Resûlü şöyle buyurmuştur “Dikkat edin! Kur’ân ve bir misli olan (hadisler) de bana verilmiştir”²⁸. Burada “bir misli”den maksadın Sünnet olduğu belirtilmiştir. O halde Kur’ân’ın şerhi ve beyanı niteliğinde olan Sünnet’e bakılmaksızın sadece Kur’ân’la yetinilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber’in sünnetiyle yapılan tefsirin, “Tefsir-i Nebevî”den daha umumi olduğu söylenmektedir. Nebevî tefsir,²⁹ Hz. Peygamber’e izafe edilen ve tefsir amaçlı yapılan açık (sarih) söz, fiil ve izahlardır.³⁰ Hz. Peygamber’in âyet, cümle ve kelimenin tefsirini yapmasıdır.

Sünnet; Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri olduğuna göre, bu sayılanlardan bazılarıyla âyetlerin tefsiri yapılması mümkündür. Müfessirin, Kur’ân’ı Sünnetle beyan ve tefsirinde fayda mülâhaza ettiği durumlar, genelde Kur’ân’ın Sünnetle tefsir edilmesi ve müfessirin yaptığı icthadlardır.³¹ Hadisin âyeti tefsir etmesi, bir nebevî tefsir olmakla birlikte, sarih olmayan tefsir kısmına girdiği söylenmektedir. Hz. Aişe’den rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü’nün şöyle dediğini söyledi: “Allah’ın en sevmediği (buğz ettiği) adam, hasımların en yaman olanıdır”³² Bu hadis, “İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah’ı şahit de tu-

bın iniş sürecini yaşayarak öğrenmiş olmaları ve âyetlerin ima ettiği tarihi arka planı iyi bilmelerinin yanı sıra, o günkü ihtiyaçların ve tartışılan hususların sonraki kuşaklarda görülen ihtilaflara nispetle daha az oluşuyla izah edilebilir.” Bk. Erul, “İlk Dönem Kur’ân Okumaları”, 40.

²⁴ İbn Cerîr et-Taberî, *Cami’u’l-Beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2000), 1/74.

²⁵ Takiyüddin Ahmed b. Abdilhalim, *İbn Teymiyye, Dekaiku’t-tefsir (el-Câmi’ li tefsiri’l-İmam İbn Teymiyye)*, nşr. Muhammed es-Seyyid el-Cüleynid, 2. Basım. (Dımaşk: Müessesetu ulûmi’l-Kur’ân, 1404), 2/26.

²⁶ İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-Muwâfakât fi usûli’s-şerâ’*, nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Ali Selman (b.y.:Dâru İbn Affan, 1997), 4/180.

²⁷ Nahl 16/44.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu’ayb el-Ernâvût, Adil Mürşid vd., (b.y.:Müessesetü’r-Risâle, 2001), 1/12; Elbânî, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. *Sabihu Câmi’i’s-sağîr ve ziyâdâtub* (b.y.: el-Mektebu’l-İslâmî, ts.), 1/516.

²⁹ Tefsir-i Nebevî’nin, ilk defa Tefsir-i sarih ve Tefsir-i gayr-ı sarih olmak üzere iki kısma ayrıldığını iddia edenin Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr olduğu ileri sürülmektedir. Bk. *Fusûl fi usûli’t-tefsir* (Riyad: Darü’n-Neşr ed-Düveli, 1992), 27.

³⁰ Hasan Şifa’, *Menbecü’l-İmami’t-Tirmizî, fi’t-tefsir ve ulûmi’l-Kur’ân*, 117.

³¹ Hasan Şifa’, *Menbecü’l-İmami’t-Tirmizî, fi’t-tefsir ve ulûmi’l-Kur’ân*, 118.

³² Tirmizî, “Tefsir”, 3, Tirmizî, bu hadise hasen hadis demektir. Buna benzer bir örnek de Ebu Hureyre’den rivâyet edildiğine göre, “Meryem ve oğlu hariç her doğan çocuğu, doğduğu esnada şeytan onu sıkır. Bunun için de çocuk bağıdır” Daha sonra Ebu Hureyre isterseniz Yüce Allah’ın şu âyetini okuyunuz: “Ben onun adını Meryem koydum ve işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum” (Âl-i İmrân 3/36). bk. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sabîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr), 1987, “Tefsir”, bâbu “innî u’izuhâ bike ve zürriyetehâ Âl-i İmrân, 36,” 2. hadis nr. 4548.

tar"³³ mealindeki âyetin tefsiri sadedinde yapılmıştır. Söz konusu hadis âyetin manasını pekiştirmektedir.

2. Tefsir ve Hadis İlişisine Dair Değerlendirmeler

İlk dönem tefsir tarihi incelendiğinde tefsirdeki nakil telakkisinin hadisin tedvin ve tasnifinden önce yazılı bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir.³⁴ Hadis kaynaklarında bulunan tefsire dair nakillerin, müstakil tefsir çalışmalarında aktarılanlara nazaran daha sınırlı olduğu ifade edilebilir.³⁵ Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin tefsir bölümlerindeki rivâyetlerle, tefsirlerde yer alan rivâyetler arasında; aktarılan bilgilerin kullanım şekli ve içerik açısından farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür.³⁶

Yapılan bir çalışmaya göre, sahâbeden nakledilen tefsir rivâyetlerinin % 80'i İbn Abbas'tan geldiği ileri sürülmektedir.³⁷ İmam Şafî'i'nin (ö. 204/819) "Tefsirde İbn Abbas'tan yaklaşık yüz kadar hadis gelmiştir"³⁸ dediği nakledilmektedir. İmam Şafî'i'nin İbn Abbas'tan gelen birçok rivâyetten habersiz olduğu düşünülemez. Bu sebeple İbn Abbas'tan nakledilen rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği ileri sürülmektedir.³⁹

Muhaddisler, tefsir alanındaki nakillerin büyük bir kısmına ihtiyatla yaklaşılması gerektiği görüşündedirler. Tefsir alanında önemsenen tefsir, te'vil, rivâyet ve dirâyet gibi daha birçok kavramın tefsir tarihi bilinciyle desteklenmemesi durumunda; bu konuda yapılacak değerlendirme ve yorumlamanın sağlıklı olamayacağı bildirilmektedir. "Bu konuda güvenilir tespitlerin yapılabilmesi için tarihsel süreç içerisinde yaşanan pragmatik değişim ve dönüşümlerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiği söylenmektedir."⁴⁰ Örneğin Ahmed b. Hanbel'e (241/855) isnad edilen "Şu üç şeyin aslı yoktur: Tefsir, melâhim ve megâzi"⁴¹ ifadesini Hatîb

³³ el-Bakara 2/204.

³⁴ Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022), 246'dan naklen; "Fuat Sezgin'in *Tarîhu't-Turâsi'l-Arabî* isimli eserinde ilk dönem İslâmî ilimlerin gelişim sürecine dair verdiği bilgiler bu tesbiti desteklemektedir. Özellikle Kur'ân verileri paylaşan Sezgin, tefsir faaliyetlerinin diğer alanlara nazaran ortaya çıkışı ve gelişim süreci itibarıyla daha öncelikli olduğunu belirtmektedir". Bk. *Sezgin, Tarîhu't-Turâsi'l-Arabî*, çev. Mahmut Fehmî Hicâzî, vd. (Riyad: Câmî'atü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Vizâretü't-Ta'limi'l-Âli, 1991), 1/55-62; Abdulhamit Birişik, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Tartışmalı İlmî İbtisâs Toplantısı* (18-19 Ocak 2014), (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 90-91.

³⁵ Saliha Türcan, *Rivâyet Tefsirinin Geleneğinin Dönüşümü- İbn Kesir Tefsiri Örneği Üzerinden-* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 15, 16.

³⁶ Zişan Türcan, "Hadis Rivâyet Geleneği ve Tefsir-Sahîhu'l-Buhârî'nin Kitâbu't-Tefsir Örneği-" *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (Bahar 2010), 261, 249-282. Mustafa Karagöz, "Başlangıçta Tefsir Hadisin Bir Bölümüydü" İddiasının Kaynağı ve Değeri, *Tefsir Tarihi Sempozyumu Kayseri 23-24 Ekim 2014* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 67, 68, 35-74.

³⁷ Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri -İbn Ebî Hâtîm (ö 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-* (Ankara: Kitâbiyât 2003), 117-118

³⁸ Safiyyuddîn Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, *Hülâsâtü't-tezhîbi'tehzîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Abdulfettah Ebu Gudde (Halep: 1391), 202-203.

³⁹ Bu konudaki ilim adamlarının yaklaşımları için bk. Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 118.

⁴⁰ Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Tefsir Anlayışı*, 408. Ayrıca detay için bk. Erul, "İlk Dönem Kur'ân Okumaları", 39. "Hz. Peygamber ve sahâbenin sözlü açıklamaları rivâyet tefsirlerindeki materyale oranla % 26'yi oluşturduğu belirtilmektedir. Yaklaşık % 1/5 orandan zayıf, uydurma ve tefsir sayılamayacak bilgiler çıkartılırsa materyal daha da azalacağı söylenmektedir. Aslında tefsir rivâyetlerinin az olması, sahâbenin ilâhî hitabın iniş sürecini yaşayarak öğrenmiş olmaları ve âyetlerin ima ettiği tarihi arka planı iyi bilmelerinin yanı sıra, o günkü ihtiyaçların ve tartışılan hususların sonraki kuşaklarda görülen ihtilaflara nispetle daha az oluşuyla izah edilebilir; Erul, "İlk Dönem Kur'ân Okumaları", 40.

⁴¹ Ahmed b. Ali b Sâbit el-Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, nşr. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1983), 2/162.

el-Bağdâdî, “söz konusu alandaki belli kitapların zayıflığıyla ilişkilendirse de”,⁴² İbn Teymiyye, İbn Hanbel’in, adı geçen sözünü yorumlayarak, bu konudaki rivâyetlerin sorunlu olduğunu ve ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söylemiştir.⁴³ Burada tefsir rivâyetlerinin genellikle sahih-muttasıl bir senede dayanmadığı anlamında değerlendirilmektedir. Hadiste, isnada yüklenilen mananın tefsir ve diğer alanlarda da görülmek istenmesi, muhaddisler tarafından tefsirin kendine özgü nakil formunun tam manasıyla kavranamaması ve anlaşılabilmesi nedeniyle tefsir rivâyetlerinin o dönemdeki var olan durumunun farklı ve yanlış algılanmasına neden olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁴ Netice olarak tefsir rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği, fakat tefsire özgü nakil formunun muhaddisler tarafından tam olarak anlaşılabilmesi sebebiyle rivâyetlerin farklı bir şekilde algılanmasına neden olduğu söylenebilir.

Önemli rivâyet tefsirlerinden olan İbn Ebî Hâtîm⁴⁵ ve Tâberî üzerinde yapılan çalışmada Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın az bir kısmını sözlü olarak tefsir ettiği ileri sürülmektedir.⁴⁶ Bu bağlamda Hz. Aişe’den nakledilen “Hz. Peygamber (s.a.v) Cibril’in kendisine öğrettiği sayılı âyet dışında Allah’ın kitabından herhangi bir şey tefsir etmezdi”⁴⁷ rivâyeti Resûlullah’ın tefsirinin miktarıyla ilgili bir malumat vermektedir.

Mustafa Karagöz, Hadis kitaplarındaki “Kitâbu’t-Tefsir” bölümlerinin “Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin hadis külliyyatında tefsir bölümlerinin bulunmasından hareketle, tefsirin hadisten doğduğunu ya da başlangıçta tefsirin hadisin bir cüz’ü olduğunu söylemek çok isabetli gözükmediğini” ifade etmektedir.⁴⁸

Yapılan araştırmalarda “Bu dönemin rivâyet tefsirlerinde, âyetlerin açıklanmasına yönelik rivâyetlerin çokça zikredilmesine karşılık, Tirmizî’nin tefsir bölümünde bu tür rivâyetlerin çok az bulunduğu görülmektedir. Aslında bu durum tefsir bölümü içeren ilk dönem hadis külliyyatı için de söz konusu olduğu söylenebilir.”⁴⁹

Netice olarak anılan dönemdeki müfessirlerle hadisçilerin yöntemleri arasında önemli ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Müfessirler âyetlerle ilgili olan rivâyetleri naklederek, âyetleri te’vil ve tefsir etmeye çalışmışlardır. Muhaddisler ise, daha ziyade âyetler hakkında bilgi veren tefsir rivâyetleri nakletmekle yetinmişlerdir. Bu halin nüzul sebebiyle ilgili yorumlanan bazı âyetler için de söz konusu olduğu söylenebilir. Örneğin Tirmizî’nin “Ebvâbu’t-Tefsir’ül-Kur’ân” bölümünde nüzul sebebi ile ilgili rivâyetlerin bir kısmı, âyetlerin anlaşılmasına katkı

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, tefsir sahasında sıhhati sorunlu te’liflere misal olarak Kelbî ve Mukâtil b. Süleyman’ın eserlerini zikretmektedir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, 2/162.

⁴³ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 149-150.

⁴⁴ Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 401. Tefsirin kendine özgü nakil geleneğinden bahsedilmektedir. Bk. Saliha Türkan, “Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesir’in Yeri”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, (Eylül 2019), 343, 338-363.

⁴⁵ İbn Ebî Hatim tefsiri üzerinde yapılan bir çalışmada Hz. Peygamber’in sözlü açıklamalarının oranı yaklaşık % 4 olduğu bildirilmektedir. Bk. Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 102.

⁴⁶ Taberî’nin *Câmi’ül-Beyân*’ında bulunan merfu veya merfu hükmündeki rivâyetlerin sayısı 3000 kadar olduğu; bu oran ise, tefsirdeki toplam rivâyetlerin % 7.8 kadar olduğu bildirilmektedir. Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, VII. *Kur’ân Sempozyumu Kur’ân ve Müslümanlar 15-16 Mayıs 2004 Kayseri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 106; Geniş bilgi için bk. Abdulhamit Birişik, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi”, 33 vd.

⁴⁷ Taberî, *Câmi’ül-Beyân*, 1/84.

⁴⁸ Mustafa Karagöz, “Başlangıçta Tefsir Hadisin Bir Bölümüydü” İddiasının Kaynağı ve Değeri, 66, 68. Hadisin isnadındaki Cafer b. Muhammed ez-Zübeyrî ile ilgili yapılan bazı değerlendirmelerde onun münkerü’l-Hadis olduğu söylenmiştir. Bk. Taberî, dipnot 1, 1/84.

⁴⁹ Türkan, “Hadis Rivâyet Geleneği ve Tefsir”, 266.

sağlarken diğer bir kısmı ise tefsir kaynaklarının aksine, âyetlerin anlaşılmasına sâdece dolaylı yollardan katkı sağladığı görülmektedir.

3. *el-Câmi' u's-Sahîh*'in Muhtevası

Sünen-i Tirmizî ismiyle meşhur olan eser, *Câmiu't-Tirmizî*, *el-Câmi' u's-Sahîh*, *Sünenü't-Tirmizî*, gibi farklı adlarla anılmıştır. Daha çok *Sünenü't-Tirmizî* ismiyle bilinen eser, fikhî konulara göre tasnif edildiğinden dolayı Sünen olarak isimlendirilmiştir. Ahkâm hadislerini aşan boyutuyla farklı konulara dair hadisleri içerdiği için *el-Câmi'*⁵⁰ şeklinde yaygın olarak kullanılmıştır. *el-Câmi'* V. (XI.) yüzyıldan itibaren rağbet görmeye başlamış ve Kütüb-i Sitte'deki yerini almıştır.⁵¹ *el-Câmi'*, sonundaki “ilel” bâbı ile birlikte kırk altı bölümden ve 2496 bâbdan meydana gelmektedir⁵² Tefsir kısmı 44. bölümdür ve konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilmiştir. Tirmizî'nin kitabında bulunan hadislerin çoğu sahih olduğu için eserine, *el-Cami u's-Sahîh* denilmiş ve eserinde ta'lik çok az kullanılmıştır.⁵³

Tirmizî'nin, eserinde takip edilen metod, oluşturulan bölüm ve bâblardan dolayı Buhârî'den etkilendiği görülmektedir. Tirmizî, bâb başlığı altında bir veya birkaç hadisi zikrettikten sonra, genellikle şu işlemleri yapar: Hadisin sıhhat durumunu belirtir ve hadislerin illet durumunu açıklamaya çalışır. İsnadları beyan etmede itina gösterir, râvîlerin durumunu, -varsa- senetteki illeti açıklar. Hadisin -varsa- diğer tariklerini verir. Konuyla ilgili, diğer sahâbilerden yapılmış rivâyetler -varsa- onların isimlerini belirtir. Çoğunlukla bir meselede âlimlerin ihtilaflarını zikreder, fakihlerin görüşlerini, hadisle nasıl istidlal ettiklerini, bazen bir meseledeki görüşleri tercih eder, bazen de görüşleri tercih etmeden verir.⁵⁴

Tirmizî, hadisleri nakletmekle kalmayıp onların sıhhat derecelerine de işaret etmiştir. Ayrıca rical ilmiyle alakalı cerh ve ta'dil, isim ve künyeler, tarih, tabakat konularına da yer vermiştir. Diğer taraftan hadislerdeki anlaşılması güç terkîp ve sözcükleri izah etmiş, muhtelifu'l-hadis meseleleriyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁵ Bundan ötürü denilebilir ki, Sünen'de, hadislerin illetini belirtme, sıhhat derecelerini izah etme, rical tenkidi yapmasıyla usûle dair konuların uygulamalı bir örneğini teşkil ettiği söylenebilir.⁵⁶

el-Câmi' u's-Sahîh'in, Kütüb-i Sitte'den ayrılan en önemli özelliği, rivâyetlerden sonra sahâbe, tâbiûn ve fakihlerin görüşlerine başvurmasıdır.⁵⁷ Bu anlayışlara yer vererek amel edilen rivâyete öncelik tanımıştır. Eserine zayıf hadisleri aldığı için tenkit edilen Tirmizî, garîb

⁵⁰ Ebu Guddenin tespitine göre Tirmizî, kitabını “el-Câmi” olarak isimlendirmiştir. Abdülfettâh Ebû Guddê, *Tabkâk ismeji's-Sahîbayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî* (Haleb: Mektebu'l-Metbû'âtî'l-İslâmiyye, 1993), 55. Çakan da Tirmizî'nin eserine “el-Câmi” demektedir. Bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 72-77.

⁵¹ Kâtîb Çelebi, *Keşfü'z-ẓunun, an esmâi'l-keütüb ve'l-şünûn* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/559; Çakan, “el-Câmi'us-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 7/129.

⁵² İlk iki cildi Ahmed Muhammed Şâkir tarafından neşredilen baskıya göre 3956 hadis, *Tühfetü'l-abvezî* ile birlikte yayımlanana göre ise, 4051 hadis içermektedir. Şuayb el-Arnaûd başkanlığında yapılan tahkik ve tahrice göre ise 4300 hadis içermektedir. Bk. Şuayb el-Arnaûd, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk ve tahrir Şuayb el-Arnaûd-Abdullah Hirzullah (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 438; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 72- 24.

⁵³ Kitaptaki tüm hadislerin sahih olarak algılanabileceği için bu nitelenmenin sakıncalı olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. Nüreddin İtr, *el-İmâmü't-Tirmizî ve'-muvâzenetü beyne Câmi'ih ve beyne's-Sahîbayn* (Kahire: 1390/1970), 45; Çakan, “el-Câmi'us-Sahîh”, 7/129.

⁵⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 73-75.

⁵⁵ İtr, *el-İmâmü't-Tirmizî*, 223-225; Haticeül -Kübra Demirçin, “Sünenü't-Tirmizî'nin Tefsir Kitaplarına Etkisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/96 (Eylül 2019), 402.

⁵⁶ İtr, *el-İmâmü't-Tirmizî*, 259-260; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 73-75.

⁵⁷ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhîr el-Makdisî, *Şurâtü'l-eimmeti's-sitte* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1984), 11, 21 (*Hâzîmi'nin şurâtü'l-eimmeti'l-hamse* risâlesi ile birlikte).

veya zayıf rivâyetlerdeki illetleri naklederek konuyla alakalı zayıf hadislerle işaret etmiştir. Tirmizî'nin *Câmi*'in'i, hadislerin sıhhat durumu ve ahkâma dair açıklamaları nedeniyle Buhârî ve Müslim'in eserlerinden daha faydalı olduğu ileri sürenler olmuştur.⁵⁸ Tirmizî'nin *Sahîh*'inde yüzün üzerinde mükerrer hadislerin olduğu ileri sürülür. Bunun nedeni, senedde veya lafızlardaki ziyadeliikten dolayı hadislerin tekrar edildiği söylenmektedir. Ayrıca on bire yakın bâbda tekerrür yapıldığı; Buhârî'de ise bir bâbın tekrarlandığı nakledilmektedir.⁵⁹

Tirmizî'nin "el-Câmi'u's-Sahîh" şeklinde anılmasına itiraz edenler de olmuştur.⁶⁰ Tirmizî, hocası olan Buhârî'den hadis rivâyet etmiş olmakla beraber, ondan farklı düşündüğü yerler de olmuştur. Ayrıca o, Buhârî'den fikhü'l-hadisi öğrenmiş⁶¹ hadislerin merfu olduğunu belirterek, "an Resûlillâh Sallallahu Aleyhi ve Sellem" ifadesini kullanması kendisine has özelliklerden sayılmıştır. Tirmizî'nin *Sünen*'ini diğer hadis kitaplarından ayıran önemli özelliklerinden birisi de, müellifin eserinde hadislerin sıhhatine işaret ederken, hasen terimine kazandırdığı özel anlamdır.⁶²

4. el-Câmi'u's-Sahîh'in Tefsir Bölümü

Tirmizî, *Câmi*'inde Resulullah'tan (sav) aktarılan doğrudan veya dolaylı olarak tefsir bağlamında değerlendirilebilecek nakillerle tefsir bölümünü oluşturmuştur. Tirmizî, âyetlerden fikhî çıkarımlarda bulunmuş ve tefsir bölümüyle ilgili daha çok sahâbeden önde gelenleriyle ve tâbiünden gelen bazı nakillere yer vermiş⁶³ ve tefsir bâbını meydana getirmiştir.

Hz. Peygamber'den gelen tefsire ait rivâyetleri tefsir bölümünde bir araya getirmeye çalışan Tirmizî, Hz. Peygamber'den tekrarsız 254 rivâyet, sahâbe ve tâbiünden tekrarsız 63 rivâyet olmak üzere toplamda 317 rivâyet nakletmiştir. Bu nakiller tekrarlarla birlikte ise 420 rivâyeti bulmaktadır. Genelde âyetlerle ilgili bir rivâyete yer veren Tirmizî, onun dışında başka bir değerlendirme yapmamıştır.⁶⁴

Buhârî, Müslim ve Nesâî'nin farklı bölümlerde yer verdiği yirmi kadar nakil, Tirmizî'nin Tefsiru'l-Kur'ân bâbında geçmektedir.⁶⁵ Aynı hadis âlimlerinin tefsir bölümünde

⁵⁸ Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdirrahman el-Mizzî, *Tebzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 1/172; Mustafa Yasin Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü't-Tefsîrler ve Taberî Tefsiriyle Karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 181. Örneğin, Hz. Peygamber'in Bedir günü yaptığı dua ve ardından inen âyetle ilgili rivayet, diğer kaynaklarda farklı bölümlerden yer alırken, Tirmizî, aynı rivâyete Enfâl 8/9 âyetinin sebab-i nüzûlünde yer vermiştir (Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 9. Krş. Ebu Bekr b. Ebi Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-ebâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989, 7/75; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulkakî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.) "Cihâd", 58; Nesâî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 36, "Amelü'l-Yevm", 192).

⁵⁹ Hasan Şifa', *Menbecu'l-İmami't-Tirmizî fî't-tefsir ve ulûmi'l-Kur'ân*, 161-168.

⁶⁰ Lütfullah Cebeci, "İmam-ı Tirmizî", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 4 (1980), 295.

⁶¹ Ebû'l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim Mübarekpûrî, *Tuhfetü'l-abvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* (Amman: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye ts.), 143 (mukaddime); Cebeci, "İmam-ı Tirmizî", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 289-292.

⁶² Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 296; Cemal Sofuoğlu, "Zayıf ve Mevzu Hadisler Açısından Tirmizî'nin Süneni Üzerine Bir İnceleme", *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1989) 45; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 75-76.

⁶³ Hasan Şifa', *Menbecu'l-İmami't-Tirmizî fî't-tefsir ve ulûmi'l-Kur'ân*, 182.

⁶⁴ Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü't-Tefsîrler*, 195.

⁶⁵ Tirmizî, diğer eserlerde nakledilen rivâyetleri tefsir bölümünde yer vermiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in Bedir savaşında yaptığı dua, el-Enfâl 9. âyetinin nüzul sebebinde zikretmiştir. Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 9, krş. Müslim, "Cihâd", 58; Nesâî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 36.

zikrettiği takriben yüz rivâyet, Tirmizî'nin diğer bölümlerinde bulunmasına rağmen tefsir bölümünde bulunmamaktadır. Bu durumun muhaddislerin rivâyetlerle alakalı takip ettikleri yöntemden kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁶

5. Tirmizî'nin Ebvâbu't-Tefsîri'l-Kur'ân'da Tefsir Yöntemi

Tefsir Bölümü, Tirmizî'nin Tefsirü'l-Kur'ân'ın 44 Bölümü olup, 95 bâb ve 420 rivâyetten oluşmaktadır. Tirmizî, Buhârî ve Nesâî gibi sûre ve âyetlere ayrı ayrı bölümleri oluşturmamış, üçü hariç bütün bölümleri doğrudan sûrelere özgü kılmış ve “min sûreti ...” şeklinde sûre adlarını belirtmiştir.⁶⁷

Tirmizî, tefsir bölümüne giriş sadedinde “Kişinin kendi görüşüyle Kur'ân'ı tefsir etme” bâbı ile başlamış ve bu konuda çeşitli hadisleri naklederek, re'y ile Kur'ân'ın tefsir edilemeyeceğini belirtmiştir. Burada Tirmizî'nin tefsirinin nakille yapılması hususundaki duyarlılığına vurgu yapmıştır. Örneğin İbn Abbas'tan naklen yapılan bir rivâyete göre “Kim bilgisi olmadığı halde Kur'ân'ı tefsir ederse ateşteki/cehennemdeki yerine hazırlansın”⁶⁸ hadisini naklederek bu konudaki duyarlılığını belirtmiştir. Tirmizî bu bâbla ilgili başka hadisleri de zikretmiştir.⁶⁹ Sonra zikredilen hadislerle, seleften gelen rivâyetler arasında cem' yaparak, Katâde, Mücâhid ve diğerlerinden yapılan nakillerde, “onların, Kur'ân'ı kendi istek ve arzularına göre bilgisizce tefsir etmediklerini” belirtmiştir. Bu değerlendirmeden sonra Katâde'nin “Kur'ân'da bulunan her bir âyet hakkında bir şey (rivâyet) işittim” ve Mücâhid'in “İbn Mes'ûd'un kırâatını okumuş olsaydım İbn Abbas'a birçok konuyu sorma gereğini duymazdım” ifadesini nakletmiştir.⁷⁰ Tirmizî'nin yaptığı söz konusu izahlar ve tâbiünden naklettiği bu ifadeler dolayısıyla tefsirin rivâyet yolu ile yapılması gerektiğine vurgu yapmıştır. O, bu şekilde Tefsirü'l-Kur'ân bölümüne dolaylı yönden mukaddime oluşturmuş⁷¹ ve tam bir ehl-i hadîs olduğunu göstermiştir.

Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'ân bölümünün başında oluşturduğu bu bâbtan sonra sûrelerin sıralamasına uygun olarak bâblara ve nakillere yer vermiştir. Tefsir bölümünün sonunda oluşturduğu 94 ve 95. bâblarda herhangi bir isim vermemiştir. Bunlardan ilkinde daha önce A'râf sûresinin 172. âyetiyle ilgili olarak Ebu Hureyre'den Hz. Âdem ile alakalı naklettiği rivâyeti değişik bir isnad ile tekrar etmiştir.⁷² İkinci bâbta ise Enes b. Mâlik'ten her hangi bir âyet ve sûre ile ilişkilendirmeden dağların yaratılışının hikmetini beyan eden rivâyeti nakletmiştir.⁷³

⁶⁶ Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü't-Tefsîrler*, 193.

⁶⁷ Tirmizî, konuyla ilgili sûreleri tefsir bölümüne almamıştır. Muavvizeteyn ismiyle el-Felak ve en-Nâs sûrelerini birlikte ele almıştır. Bk. Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü't-Tefsîrler*, 183.

⁶⁸ Tirmizî, “tefsir”, 1. Tirmizî, bu hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.

⁶⁹ Diğer rivayetler ise şunlardır: İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Benden bildikleriniz dışında hadis rivayet etmekten sakının. Kim bilerek benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim de bilgisi olmadığı halde Kur'an hakkında söz söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın.” Diğer bir rivayette de Cündüb b. Abdillâh'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim kendi görüşüne dayanarak Kur'ân'ı tefsir ederse, o hususta isabet etse bile, hata etmiş olur.” Tirmizî, “tefsir”, 1.

⁷⁰ Tirmizî, “tefsir”, 1.

⁷¹ Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü't-Tefsîrler*, 183.

⁷² Tirmizî, “tefsir”, 94.

⁷³ Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah yeryüzünü yarattığında arz sallanmaya başladı, daha sonra Allah, dağları yarattı. Dağları yeryüzüne yerleştirdiğinde arzın sarsıntısı durdu...” Tirmizî hadisin “garîb olduğunu, bu tarik dışında merfu bir isnadının bulunmadığını” söylemiştir. Tirmizî, “tefsir”, 95.

Sûreleri bâb başlıklarıyla ayıran Tirmizî, Buhârî ve Nesâî gibi rivâyete konu olacak âyetleri belirtmek için alt başlıklar oluşturmamıştır. Naklettiği âyetlerle ilgili açıklamalarda bulunan ve zaman zaman bunların farklı tarîklerine işaret eden Tirmizî, ilgili rivâyetlerin varyantlarını ve illetlerini belirtmiştir. Örneğin Hûd Sûresinin “Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.” mealindeki 114. âyetin rivâyetine dair İbn Mes’ûd’dan nakledilen uzun bir rivâyete yer vermiş, ayrıca rivâyetin diğer varyantlarına dair açıklamalar yapmış, varsa bunların illetlerini belirtmiştir.⁷⁴

Tirmizî, Ebvâbü’t-Tefsir Bölümünde isnad ve raviler hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş, raviler hakkında yapılan tartışmalara değinmiş, bilhassa cerh-ta’dîl ve ilel konularına etraflıca değinmiş, ihtilaflı durumlarda ise tercihini açıkça belirtmiştir.⁷⁵

Sonuç olarak Tirmizî, tefsirin rivâyet yoluyla yapılmasına özen göstermiş, *Câmi’i*’nin neredeyse tümünde isnad veya metindeki kusurlara işaret ederek rivâyetler değerlendirilmiştir. Tirmizî, Buhârî ve Müslim’in sıhhat şartları gereği kitaplarına almadıkları tefsire dair pek çok rivâyeti eserine alarak değerlendirmede bulunmuş; cerh ve ta’dile önem vermiştir.

6. Tirmizî’nin Naklettiği Rivâyetlerde Hz. Peygamber’in Tefsir Yöntemi

Tirmizî, nakilde bulunduğu birçok riâyette, Hz. Peygamber’in tefsir yöntemine yer vererek bunları değerlendirmiştir. Hz. Peygamber, Kur’ân’ı tebyin ve tebliğinin yanı sıra, soru-cevap, temsilî anlatım, uygulayarak öğretme, beden dilini kullanma, hâdiseleri âyetlerle ilişkilendirme gibi tefsir yöntemlerini kullanmıştır. Şimde de Tirmizî’nin yer verdiği rivâyetlerde Hz. Peygamber’in tefsir yöntemi ele alınacaktır.

6.1. Âyeti, Tefsir Edici Kısa İlavelerle Açıklaması

Kur’ân’ı ilk tefsir edenin Hz. Peygamber olduğu bilinmektedir. Allah Resûlü’nün Kur’ân’ın tefsirine dair rivâyetleri, hadis ve tefsir kitaplarının yanı sıra, hadis ilmi içerisinde “Ebvâbu Tefsiri’l-Kur’ân ve Kitâbu’t-Tefâsir şeklinde yer almıştır.

Bazı sahabilerin kimi âyetleri anlamakta zorlandıkları ve bu âyetlerin hükmünden kaynaklanabilecek sorumluluktan ötürü korktukları görülmektedir. Örneğin, sahabilerin “*Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür*”⁷⁶ ifadesinde, insanın yapacağı bir hatadan dolayı hesaba çekileceği belirtilmektedir. Buradan çıkarılan hüküm doğru olmakla beraber, öbür taraftan bazı naslar, bunun hükmünü hafifletmektedir. Ebu Hureyre’den rivâyet edildiğine göre “*Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür*” âyeti inince bu durum, Müslümanlara çok zor geldiği için Hz. Peygamber’e şikâyette bulundular. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Doğruluğu isteyiniz. İfrat ve tefrite düşmeyiniz. Mümine bir diken batsa, başına bir sıkıntı ve felaket gelse, Allah bunları onun günahına keffaret yapar.”⁷⁷ Tirmizî, hadisin hasen garîb olduğunu söylemektedir. Buhârî’de ise şöyle geçmektedir: İbn Mes’ûd’dan rivâyet edildiğine

⁷⁴ Bk. Tirmizî, “tefsir”, 12.

⁷⁵ Tirmizî, Tefsir bölümünde Abdurrazzak- Yûnus b. Süleym-ez-Zühri tarihiyle aktardığı bir rivâyetin hemen ardından aynı anlamı içeren (بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ بِمَعْنَاهُ) ikinci bir isnadı şöyle nakleder: Abdurrazzak-Yûnus b. Yezid-ez-Zühri şeklindedir. Esasen birinci isnad ile metni zikretmiş olan Tirmizî, ikinci isnadın daha sahih olduğunu ifade eder. Ayrıca o, muhaddislerden bazılarının bu isnadla nakilde bulduklarını belirtir. bk. Tirmizî, “tefsir”, 24; krş. Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbü’t-Tefsirler*, 186.

⁷⁶ en-Nisâ 4/123.

⁷⁷ bk. Tirmizî, *el-Câmi*, nşr. ve ta’lik, Ahmed Muhammed Şakir vd., 2. Basım (Mısır: Şeriketu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “Tefsir”, 5.

göre, “İman edenler, bununla beraber imanlarına zulüm bulaştırmayanlar...” âyeti⁷⁸ inince, bu durum sahâbeye ağır geldi ve Hz. Peygamber’e gelerek: “İçimizde nefesine zulmetmeyen kim var ki?” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İş zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm Lokman’ın oğluna dediğidir. “Evladım sakın Allah’a ortak koşma, çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür.”⁷⁹ Böylece Hz. Peygamber, bu âyette ifadesi geçen zulmü şirk olarak tefsir etmiştir.⁸⁰

Ümeyye binti Rukayke’den rivâyet edildiğine göre, Hz. Aişe’ye “Eğer siz içinizdekini açıklar, yahut gizlerseniz; Allah onunla sizi hesaba çeker”⁸¹ ve “Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır”⁸² mealindeki âyetler soruldu. O da, “Dünyada insanın başına gelen sıtma ve felaketlerden dolayı kişinin günahlarından arınmasıdır”, şeklinde cevap verdi. Tirmizî hadisin hasen garîb olduğunu söylemiştir.⁸³ Rivâyet edildiğine göre, Resullullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her Peygamber’in peygamberlerden bir velisi/dostu olur. Benim velim, atam ve Rabbimin dostu Halil İbrahim’dır, dedikten sonra Hz. Peygamber şu âyeti okudu: “İnsanların İbrahim’e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir Allah müminlerin dostudur.”⁸⁴

Behz b. Hâkim’den rivâyet edildiğine göre kendisi Hz. Peygamber’in şu âyet hakkında şöyle dediğini işitti: “İnsanlar içinde çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.”⁸⁵ dedikten sonra şöyle buyurdu: “Yetmişinci ümmeti tamamlıyorsunuz ve Allah katında en hayırlı ve değerli olanıdır.”⁸⁶ Tirmizî bu hadisin hasen olduğunu belirtmiştir. Böylece Tirmizî yaptığı nakillerle, Hz. Peygamber’in âyetlere tefsir edici kısa ilaveler yaparak açıklamada bulunduğu, sahâbînin anlayamadığı âyetleri vuzuha kavuşturduğu belirtilir.

6.2. Müşkilin Beyanı ve Zâhirde Teâruz

Müşkil, Arapça “eşkele” fiilinden türemiş ism-i faildir. Arapça’da karışık, sorunlu, birbirine zıt gibi manalara gelmektedir.⁸⁷ Terim olarak ise, Kur’ân’ın bazı âyetleri arasında Kur’ân’ın bazı âyetleri arasında ihtilaf ve tezat gibi görünen hususlar”⁸⁸ olarak tanımlanmaktadır. Tefsir usulünde ise, ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetleri inceliyip çözüme kavuşturan hususa “müşkilü’l-Kur’ân” denmiştir. Gerçekte Kur’ân âyetleri arasında herhangi bir çelişki, zıtlık ve ihtilaf bulunmamaktadır. Allah Teâlâ Kur’ân’da kesinlikle bir çelişki ve tutarsızlığın bulunmadığını şöyle buyurmaktadır: “Kur’ân’ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Al-

⁷⁸ el-En’âm 6/82.

⁷⁹ Lokman 31/13.

⁸⁰ Buhârî “İmân”, 23.

⁸¹ el-Bakara 2/284.

⁸² en-Nisâ 4/123.

⁸³ Tirmizî, “Tefsir”, 3, nşr. Ahmed Şâkir.

⁸⁴ Al-i İmrân 3/68. Başka bir örnek de, İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre, Allah Rasülü şöyle hitap etti: “Ey İnsanlar! Siz Kıyamet gününde, yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak Allah’ın huzurunda toplanacaksınız, Buhârî, “Enbiyâ”, 8, 48; “Tefsiru sûre” 5, 14.

⁸⁵ Al-i İmrân 3/110.

⁸⁶ Bu hasen bir hadistir. Bk. Tirmizî, “Tefsir”, 45. Başka bir örnek de Buhârî ve Müslim’in İbn Ömer kanalıyla tahrir ettikleri hadis de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İnsanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.” (Mutaffifin, 83/6). Ta ki onlardan birisi kulaklarının yarısına kadar batar (Buhârî tahrir etmiştir. Lafız da kendisine aittir), “Kitâbu’t-Tefsir”, 1; Müslim, “Kitâbü’l-Cenne ve Sıfatı Yevmi’l-Kıyâme”, 15, nr. 2862.

⁸⁷ Ferhat Koca, “Müşkil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/161.

⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 11. Basım (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 179.

lah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”⁸⁹ Sahabe-nin anlayamadıkları zor ve problemlî âyetlerin tefsirini Hz. Peygamber'e sormalarıdır.

Nitekim “*Ey iman edenler! Siz kendinize bakınız. Siz doğru yolda olunca, sapan kimse size zarar vermez.*”⁹⁰ âyetin zahiri anlamı, dinin tebliğ ve prensiplerine aykırı gibi görünmektedir. Bundan dolayı âyeti anlayamayan sahabe, bunu Hz. Peygambere sormuşlar; o da onlara açıklamada bulunmuştur.⁹¹

Ebu Umeyye eş-Şa'bânî'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Ebu Sa'lebe el-Haşni'ye geldim. Ve ona, ‘bu âyete ne dersin’ dedim?’ ‘Hangi âyet’ dedi? Ona “*Ey iman edenler! Siz kendinize bakınız. Siz doğru yolda olunca, sapan kimse size zarar vermez*” âyeti-dir ⁹² dedim. Gerçekten “bunu, iyi bilen birine sordun”, dedi. Sonra Resulüllah'ın (sav) şöyle buyurduğunu söyledi: “İyiliğe sarılın, kötülükten kaçın, ne zaman uyulan bir cimrilik, takip edilen bir hevâ, (dine, âhirete) tercih edilen dünyalık görürsen, rey sahiplerinin (selefi dinlemeden) kendi görüşlerini beğendiklerini müşahede edersen, o zaman özellikle kendine bak; insanlarla uğraşmayı bırak (bu safhaya gelince) arkanızda sabır günleri var demektir. O günler avuçta ateş tutmak gibi sıkıntılıdır. O günlerde, sizin kadar amel yapabilen bir kimseye elli kişinin ecri verilecektir.”⁹³

Adiy b. Hatim'in âyet-i kerime'deki “siyah iplik” ve “beyaz iplik”ten ne kastedildiği; bunların bilinen iplikler mi? Yoksa başka bir şey mi olduğunu öğrenmek ve oruca ne zaman başlanacağını bilmek için Hz. Peygamber'e başvurmuştur. Hatim b. Adî, “Hz. Peygamber'den orucun hükmünü sordum. O da, Allah buyurdu ki: “*Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için.*”⁹⁴ Adî der ki: “İki iplik aldım; biri beyaz, diğeri siyah, her ikisine bakmaya başladım; sonra Hz. Peygamber, -Süfyan'ın ezberlemediği bir şeyi bana söyledi- şöyle buyurdu: ” O iki iplik; gece ve gündüzdür”.⁹⁵ Buhârî'de ise şöyle geçer: “Adi b. Hâtim'den rivâyet edildiğine göre “*Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin için*” âyeti inince siyah ve beyaz iki ipliği alıp, yastığımın altına koydum. Geceleyin bakıp onları seçemiyordum. Kuşluk vakti Hz. Peygamber'in yanına gidip, bunu arz ettim. Hz. Peygamber, “Âyetteki siyah iplik ile beyaz iplikten maksat gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığıdır”⁹⁶ buyurdu.

⁸⁹ en-Nisâ 4/82.

⁹⁰ el-Mâide 5/105.

⁹¹ Tirmizî, “Tefsir”, 6, 8.

⁹² el-Mâide 5/105.

⁹³ Tirmizî, bu hadisin hasen garip olduğunu, Bk. Tirmizî, “Tefsir” 6; Elbânî ise bu hadisin zayıf olduğunu, fakat hadisin bir bölümünün sahih olduğunu belirtir. Bk. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî, *sahib ve da'if Sünenü't-Tirmizî*, Bernamec Manzumat et-Tahkikatı hadisiyye min İntâc Merkez Nûri'l-İslâm li Ebhâsi'l-Kur'ân ve's-Sünne, İskenderiye, ts., 7/58.

⁹⁴ el-Bakara 2/187.

⁹⁵ Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmektedir. Bk. Tirmizî, “Tefsir”, 3, nşr. Ahmed Şâkir.

⁹⁶ Buhârî, “savm”, 16. Hz. Ömer'in, bir yolculuk esnasında korkuyla kılınan namazın kısaltılması hükmü ile ilgili olarak karşılaştığı bir problemin bir takyîd midir? Yoksa bir durumu nitelendirme midir? diye sorar: Ya'lâ b. Umeyye'den rivâyet edildiğine göre, Ömer b. Hattab'a dedim ki: Yüce Allah “*Yeryüzünde sefere çıktığınızda kâfirlerin size bir kötülük yapacağından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur*” (en-Nisâ 4/101). “Halbuki şu anda insanlar güven içinde olup böyle bir tehlike bulunmamaktadır” diye sordum. Hz. Ömer, hayret ettiğın (şaşırdığın) şeye ben de hayret ettim! Bunu Allah Rasulü'ne anlattım. Buyurdu ki: “Allah'ın size bir sadakasıdır/armağanıdır. Bu armağanı kabul edin” Bk. Tirmizî, “Tefsir” 5; Ebu Bekr b. *Ebi Şeybe, el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 2/203; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirin” 6

Netice olarak Hz. Peygamber, sahabenin anlamakta zorlandıkları âyet ve sorularına açıklık getirerek bazı âyetleri hakiki anlamı dışında da tefsir ettiği görülmektedir.

6.3. Umum-Hususun Gözetilmesi

Herhangi özel bir olay, sebep/şahıs hakkında inen âyetler, taşıdığı hüküm ve içeriği itibarıyla diğer insanlar için de geçerli görülmüş, daha sonra tefsir usulünde genel bir kural haline gelen “Sebebin has (özel) olması, hükmün umum (genel) olmasına mâni değildir.” anlayışı benimsenmiştir.

Bir adam, şehrin uzak bir yerinde cima etmeksizin bir hanıma dokunduktan sonra pişman olup durumu Hz. Peygamber'e anlatmıştı. Hz. Peygamber ona her hangi bir cevap vermemişti. Adam oradan ayrılınca, Hz. Peygamber onu çağırarak, “*Gündüzün iki tarafında ve gecenin yakın saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir*”⁹⁷ âyetini sonuna kadar okudu. Orada bulunanlardan birisi “Bu sadece ona özgü bir şey mi?” diye sorunca, Hz. Peygamber “Hayır, tüm insanlar için geçerlidir”⁹⁸ buyurdu. Buradaki olay, her ne kadar özel bir şahıs hakkında meydana gelmişse de, bu âyetin hükmünün genel olduğu anlaşılmaktadır.

6.4. Esbâbü'n-Nüzûl

Âyetlerin iniş sebepleri manasına gelen esbâbü'n-nüzûl terim olarak, “vahiy döneminde meydana gelen ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Hz. Peygamber'e (sav) sorulan soru”⁹⁹ demektir.

Tirmizî eserinde muhteva bakımından en fazla esbâb-ı nüzûle dair rivâyetlere yer vermiştir. Örneğin, şu âyetin Kubalılar hakkında nazil olduğu söylenmiştir: “*Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çokça temizlenenleri sever.*”¹⁰⁰ Konuyla ilgili olarak Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Rasulüllah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bu âyet Kubâ ahali hakkında nazil olmuştur.” Allah Rasulü devamla; “Kubâ halkı su ile istinca (taharet) yapıyorlardı.”¹⁰¹ Tirmizî burada, âyetin nüzulüne sebep olan açıklamalar yapmıştır.

Ali b. Ebi Talib'den rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: “*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*”¹⁰² âyeti nazil olunca, sahabiler: “Ey Allah'ın elçisi! Hac her yıl mı (bize) farzdır?” diye sordular. Peygamberimiz (sav) sustu, cevap vermedi. Sahabiler, tekrar: “Ey Allah'ın elçisi! Her yıl mı?” diye sordular. Peygamber (sav) hayır, dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav) “Eğer ‘evet’ deseydim, her yıl (hac) farz olurdu. Bu nedenle, *Ey inananlar! Size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın*”¹⁰³ âyeti nazil oldu. Burada Hz. Peygamber (sav), âyeti açıklayıcı mahiyette tefsir ve tebyin etmiş, âyetten ne kast edildiğini belirtmiştir. Tirmizî ise, âyetin nüzülü ile ilgili rivâyeti

(nr. 686); Bk, Elbânî, *Sahib ve da'if Sünen-i't-Tirmizî*, 7/34. Burada, kişi seferdeyken, güvende bile olsa namazlarını kısaltabilir. Bu onun için bir armağan olduğu hadis-i şerifte ifade edilmektedir.

⁹⁷ Hûd 11/114.

⁹⁸ Tirmizî, “Tefsir”, 12.

⁹⁹ Muhsin Demirci, “Esbâbü'n-Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360.

¹⁰⁰ et-Tevbe 9/108.

¹⁰¹ Tirmizî, hadisin bu yönüyle garîb olduğunu söylemiştir. Bk. Tirmizî, “Tefsir”, 10; Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, hadisin zayıf olduğunu belirtmektedir. Bk. *et-Telbîsü'l-habîr fî tahrîci ebâdîsi's-şerbi'l-kebîr* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/323; Elbânî bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. *Sahib ve da'if Sünen-i Tirmizî*, 7/100.

¹⁰² Al-i İmrân 3/97.

¹⁰³ el-Mâide 5/101.

nakletmekle yetinmiştir. Tirmizî, bu bâbta İbn Abbas ve Ebu Hureyre'den de rivâyet yapıldığını nakletmiştir. Tirmizî, Hz. Ali'nin hadisinin bu yönüyle “garîb” olduğunu söylemiştir¹⁰⁴

Hz. Peygamber, hicretten sonra on altı veya on yedi ay Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kıldıktan sonra, kible Mescid-i Haram'a çevrildi. Bu konuyla alakalı şu hadis nakledilir: İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Peygamber (sav) Ka'be'ye doğru namaz kılmaya başlayınca sahabiler: “Ey Allah'ın elçisi! “Daha önce Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılıp vefat eden Müslüman kardeşlerimizin durumu ne olacak?” diye sordular. Bunun üzerine, “Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir.”¹⁰⁵ âyeti nazil oldu.

Burada Hz. Peygamber, âyeti açıklayıcı mahiyette tefsir ve tebyin etmiş, âyetten ne kast edildiğini belirtmiştir. Tirmizî ise, âyetin nüzülü ile ilgili rivâyeti nakletmekle yetinmiştir. Netice olarak Tirmizî, tefsir bölümünde, en çok esbab-ı nüzul ile alakalı nakillerde bulunmuştur. Anılan rivâyetlerde bazen âyetin nüzulüne sebep olan açıklamalar yapmış, bazen de âyetin nüzulüne sebep olan rivâyeti nakletmiş, fakat herhangi bir açıklama yapmamıştır.

6.5. Kur'ân'daki Filolojik Hususların Açıklanması

Tirmizî, “Ebvâbu't-Tefsiri'l-Kur'ân” da genelde kelimelerin izahlarına yer vermiştir. Ancak o, Buhârî'nin tefsir bölümünde lügatlerle ilgili yaptığı yoğunlukta değildir.¹⁰⁶ Kur'ân, sahabenin diliyle indiği için lafızların içerdiği anlamı iyi biliyorlardı. Ancak bu lafızlar, şer'i bir anlama delâlet ettiğinden, çok farklı manalara gelebiliyordu. Örneğin, “büsrâ” sözcüğünün âyetteki anlamı, “Onlara dünyada da ahirette de müjdeler vardır.”¹⁰⁷ Ebu'd-Derdâ, “dünyadaki müjdelerden maksadın ne olabileceğini Hz. Peygamber'e sorduğunu, Hz. Peygamber de: “Müslüman'ın gördüğü sâlih (iyi) rüyadır; ya da ona görünen doğru bir rüyadır”¹⁰⁸ şeklinde cevapladığını söyledi. Hz. Peygamber, buradaki “الْبُشْرَى” sözcüğünü “الرؤيا الصالحة” “sadık rüya” şeklinde tefsir etmiştir.

Tirmizî, Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre, “Peygamber (s.a.v.) aya baktı ve (Ey Aişe!) Bunun şerrinden Allah'a sığın, çünkü aydınlığı giderildiği zaman kapkaranlık olandır”, buyurdu. Diğer bir hadiste, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah bana öyle âyetler indirmiştir ki onların eşi benzeri görülmemiştir; “Nâs ve Felak sûreleri...”¹⁰⁹ rivâyetlerini zikretmektedir. Tirmizî, ilgili âyetlerin anlaşılmasına çok az katkıda bulunan bu rivâyetleri sadece nakletmekle yetinmiş, Buhârî ise Mücahid'den yaptığı nakilde, “الْفَلَقُ” sözcüğünü “sabah”, “غَاسِقٍ” kelimesini “gece”, “وَقَبٌ”¹¹⁰ kelimesini ise, “güneşin batması ve kararması” şeklinde izahını yaparak âyetle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.¹¹¹

¹⁰⁴ Tirmizî, Muhammed'in şöyle dediğini işittim: Ebu'l-Buhterî'nin Hz. Ali'yi görmediğini söyledi. Ebu'l-Buhterî'nin ismi, Sa'id b. Ebî İmran'dır. O da Sa'id b. Feyruz'dır. Tirmizî, “Ebvâbü'l-Hac”, 5. Başka örnekler için bk. 3, 4, 6, 33, 39, 54, 58.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/143.

¹⁰⁶ “Buhârî, Kitâbut-Tefsir'de her bir sûreye ayrılan bölümlerin genellikle ilk bâbında ilgili sûrede geçen birtakım kelimelerin izahlarını toplu olarak yapmaktadır. Bunun yanı sıra birçok bâbda, verdiği kelimelerin hemen ardından kelime açıklamalarına da yer vermektedir.” Bk. Türcan, “Hadis Rivâyet Geleneği ve Tefsir -Sahîbu'l-Buhârî'nin Kitâbu't-Tefsir Örneği-”, 255. Bu konudaki örnekler için bk. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sabîh*, “Tefsir”, 4. Dâru İbn Kesîr (Beyrut: 1987).

¹⁰⁷ Yûnus 10/64.

¹⁰⁸ Tirmizî, “Tefsir” 3, nşr. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998).

¹⁰⁹ Tirmizî, “Tefsir”, 93.

¹¹⁰ Buhârî, “Tefsir”, 472.

¹¹¹ Buhârî, “Tefsir”, 472. Krş. Türcan, “Hadis Rivâyet Geleneği ve Tefsir”, 258.

Buhârî, tefsir bölümünde yapmış olduğu bu kelime izahlarıyla, Tirmizî ve Nesâî'den ayrılmaktadır. Örneğin Buhârî'nin, yukarıda işaret edilen izahlarına karşılık Tirmizî ilgili bölümde, söz konusu âyetlerle ilgili olarak sadece rivâyetlerin nakliyle yetinirken, Buhârî ise, kelimelerle ilgili filolojik açıklama yapmıştır.¹¹² Genelde hocası Buhârî'nin yöntemini takip eden Tirmizî, tefsir bölümünde lügavî izahlara çok az yer vererek ondan ayrılmıştır.

Hz. Peygamber'in “مَشْهُودًا” sözcüğüyle alakalı olarak izlediği metod şu şekilde belirtilebilir: Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Rasulüllah (sav) Yüce Allah'ın “Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahittir.”¹¹³ Buyurdu. Sonra “meşhuden” sözcüğüyle ilgili olarak şöyle buyurdu: “Gece ve gündüz melekleri ona şahitlik eder” Tirmizî, bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

Hz. Peygamber'in, “*And olsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve Yüce Kur'ân'ı verdik*”¹¹⁵ Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber, “Allah, Ümmü'l-Kur'ân'ın bir benzerini Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'da indirmemiştir. O da, bana verilen seb'un mine'l-Mesani ve'l-Kur'ân'i'l-Azim'dir.” Söz konusu âyetteki “سَبْعًا مِنَ الْمَنَائِي” ifadesi, Fatiha sûresi olarak tefsir edilmiştir¹¹⁶

Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, Allah Resulü (sav) şu âyeti okuduğunu buyurur: “(Böylece) Rabbinin seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin.”¹¹⁷ Hz. Peygamber'e âyetteki “makam-ı mahmûd”un ne olduğu sorulduğunda: “O, şefaât” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸ Tirmizî, bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir.¹¹⁹

Adî b. Hatim'den rivâyet edildiğine göre, “Hz. Peygamber'in yanına boynumda haç olduğu halde geldim. Allah Resulü bana ‘Ey Adî! ‘Boynundan bu putu at’ buyurdu. Sonra Tevbe sûresini okuduğunu işittim “(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar) ise rahiplerini rab edindiler”¹²⁰ ifadesiyle alakalı olarak Resulüllah'tan nakledilen “Onlar hahamlarına ya da papazlarına ibadet etmediler. Yalnız hahamları ya da papazları herhangi bir şeyi helal kılınca, onlar da helal saydılar, haram kılınca helal saydılar.”¹²¹ Tirmizî, “Bu hadisin bu tarikle garîb olduğunu ve hadiste tanınmayan Abdüsselam b. Harb ve Gatîf b. A'yün dışında her hangi birinden geldiğini bilmiyoruz” der.¹²²

Sonuç olarak Tirmizî'nin zaman zaman âyetleri açıklayıcı mahiyette nakiller yaparak malumat verdiği, genelde hadislerin sıhhati ve râvilerle ilgili bilgi verdiği görülmektedir.

6.6. Müphemî (Kapalılığı) Belirleme/Tayin Etme

Hz. Peygamber'in sahabeler arasında beliren farklı görüşler arasında tercih yaparak müphemî/kapalılığı gidermiştir. Ebu Said el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre, “İlk günden

¹¹² Buhârî, “Tefsir”, 472.

¹¹³ İsrâ 17/78.

¹¹⁴ Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. *el-Câmi'*, “Tefsir”, 18, nşr. Beşşâr.

¹¹⁵ el-Hicr 15 /87.

¹¹⁶ Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. *el-Câmi'*, “Tefsir”, 16.

¹¹⁷ el-İsrâ 17/79.

¹¹⁸ Makam-ı Mahmûd'un Medine-i Münevvere olabileceği iddia edilmektedir. Bk. Murat Sülün, “Makam-ı Mahmûd Âyetine Farklı Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50/2 (2009), 27 vd., 13-38.

¹¹⁹ Tirmizî, “Tefsir”, 18,

¹²⁰ et-Tevbe 9/31.

¹²¹ Tirmizî, “Tefsir”, 10.

¹²² Tirmizî, “Tefsir”, 10.

*takvâ üzere kurulan mescid*¹²³ hakkında iki adamın tartıştığını söyledi. Onlardan biri, “o Kuba mescididir”; diğeri de “o, Allah Rasulü’nün (sav) mescididir”, dedi. Buna karşın Hz. Peygamber: “O benim mescidimdir”¹²⁴ şeklinde buyurarak sahabeler arasında ortaya çıkan müphememi ortadan kaldırmıştır.

Bir başka hadis de, Safa ve Merve’nin cahiliyye sembollerinden olduğunu belirten Enes b. Mâlik’e göre, İslâm’ın ortaya çıkmasıyla Müslümanlar onlardan vazgeçmiş ve bunun üzerine Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah’ın koyduğu nişanlardandır. “*Her kim Beytullah’ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.*”¹²⁵ âyeti inmiştir. Hz. Enes’e göre Safa ve Merve’nin her ikisini sa’y etmek gönüllü (tatavvu) olarak yapmaktır. Yüce Allah da âyette “*Her kim, gönüllü (tatavvu) olarak bir hayır işlerse bilsin ki Allah bunu bilir ve karşılığını verir*”¹²⁶ buyurmuştur. Tirmizî, bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.¹²⁷ Tirmizî, Safa ve Merve’nin gönüllü (tatavvu) olarak say’ edilebileceğini, Enes’den (r.a.) yapmış olduğu nakille müphememe açıklık getirmiştir. Ayrıca o, âyetlerle alakalı beliren müphemleri naklettiği rivâyetlerle gidermiştir.

6.7. Örnek Vererek/Uygulama Yaparak Kur’ân’ı Tefsir Etme

Hz. Peygamber, cennetin nasıl kazanıldığına dair bir örnekle şöyle açıklamaktadır: “Ebu Hureyre’den rivâyet edildiğine göre, Allah Rasulü şöyle buyurmuştur: “Cennetteki bir hissenin yeri dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. İsterseniz şu âyeti okuyunuz? “*Kim cehennemden uzaklaştırılıp, cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir.*”¹²⁸ Tirmizî, bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Hz. Peygamber “fevz” kelimesini bu âyet bağlamında tefsir etmiştir.

Hz. Peygamber, Ka’b’e’ye girerken örnek uygulama yaparak Kur’ân’ı tefsir etmiştir: İbn Mesud’dan rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber Mekke’nin fethinde, Ka’b’e’ye girdiğinde, Ka’be ve etrafında üç yüz altmış put vardı. Nebi (sav) elinin parmağıyla ya da bir değnekle putları dürtüyor ve “*De ki: “Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz bâtil, yok olmaya mahkumdur.*”¹³⁰ Ve “*De ki: “Hak geldi. Artık batıl yeni bir şey ortaya çıkaramaz, eskiyi de geri getiremez.*”¹³¹ âyetlerini tilavet ediyordu. Resulullah (sav), âyetin manasını beyan ederek örnek uygulama yapmıştır. Zira âyetin delaleti geniş bir anlamı ifade etmektedir. Tirmizî, bu hadisin hasen sahih olduğunu ve İbn Ömer kanalıyla da rivâyet edildiğini belirtmiştir.¹³²

Netice olarak Tirmizî, tefsir bölümündeki isnadları sıhhat ve zaaf bakımından incelemiş, buradaki ravileri de farklı açılardan değerlendirmiş, kimler oldukları belirtmeye çalışmış, haklarındaki belirsizlikleri gidermeye gayret göstermiştir. Bazı sûrelerin tefsiri ile ilgili ri-

¹²³ et-Tevbe 9/108.

¹²⁴ Tirmizî, hadisin Umrân b. Ebî Enes’ten hasen sahih bir şekilde geldiğini belirtmektedir. Bu hadis Ebu Saîd el-Hudrî’den başka bir vecihle rivâyet edilmiştir. Enis b. Ebî Yahyâ o da babasından o da Ebu Saîd’ten rivâyet etmiştir. nşr. Şakir, Bk. Tirmizî, “Tefsir”, 96.

¹²⁵ el-Bakara 2/158.

¹²⁶ el-Bakara 2/108.

¹²⁷ Tirmizî, “Tefsir”, 3.

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/185.

¹²⁹ Tirmizî, “Sûretu Al-i imran”, 4.

¹³⁰ el-İsrâ 17/81.

¹³¹ Sebe’ 34/49.

¹³² Tirmizî, “Sûretu Beni İsrail”, 18. Elbânî bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. *Sabih ve da’if Sünenü’t-Tirmizî*, 7/138.

vâyetler zikredilmiş, bazı sûrelerle ilgili hiç bir rivâyete yer verilmemiştir. Tirmizî rivâyete yer vermediği sûrelere dair her hangi bir açıklama yapmamıştır.

Sonuç

Tirmizî *Câmi'* i'nde, Hz. Peygamber'in söz ve kavillerini tefsir bölümünde bir araya getirmeye gayret etmiştir. Buradaki tefsir rivâyetlerinin büyük bir kısmı Hz. Peygamber'in, sahabe ve tâbiunun merfû' mevkûf ve maktû' sözlerine dayanmıştır. Sünnetin ana hedef ve kaynakları incelendiğinde onun Kur'ân'ın bir tefsiri ve beyanı şeklinde olduğu görülmüştür.

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebyin ve tebliğinin yanı sıra, soru-cevap, temsili anlatım, uygulayarak öğretme, beden dilini kullanma, müşkil olan lafızları açıklama, esbab-ı nüzul, umum husus, âyetleri tefsir edici kısa ilavelerle belirtme, hâdiseleri âyetlerle ilişkilendirme gibi tefsir metotlarını kullanmıştır.

Said b. Mansûr ile başlandığı anlaşılan Kitâbu't-Tefsir bölümlerinin oluşturulma geleneği, Buhârî'nin "Kitâbu't-Tefsir", Tirmizî'nin "Ebvâbu't-Tefsir" ve Nesâî'nin "Kitâbu't-Tefsir" bölümleriyle devam ettirilmiştir. Ayrıca bazı hadis kaynaklarında da buna dair tefsir bölümleri oluşturulmuştur. Hadis kitaplarında Kur'ân'a dair bölümlerin varlığı daha öncesinde de söz konusu olduğu gözlemlenmiştir.

İlk dönem tarihi bilgiler incelendiğinde, tefsirin diğer çalışmalar arasında ortaya çıkan ilk faaliyet alanı olduğu ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın derlenmesi ve istinsahından sonraki dönemde "vahiyle tefsir" artık birbirinden ayrılma safhasına girmiştir. Tefsirin erken dönemiyle ilgili yapılan çalışmalarda "tefsir ilmi hadis ilminin bir bölümüydü" şeklindeki değerlendirmenin isabetli olmadığı ortaya çıkmıştır.

Hadis kaynaklarındaki tefsir bölümlerinin çağdaşı sayılabilecek tefsir kitaplarıyla muhteva ve tefsir anlayışı açısından önemli ölçüde farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir.

Hz. Peygamber'in âyetleri nasıl tefsir ettiğini, metodunu ve bu ilmin inceliklerini kavrayabilmek için hadis külliyatında bulunan tefsir bölümlerinden faydalanmak gerektiği anlaşılmıştır. Özellikle Said b. Mansûr, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin kitaplarına aldıkları tefsir bölümleriyle ilk dönem hadis eserlerinin tefsir bölümlerinin ve özellikle "Nebevî tefsirin gayr-ı sarîh" kısmının araştırmacılar tarafından incelenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tirmizî, Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartları nedeniyle kitaplarına almadıkları rivâyetlerin bir kısmını tefsir bölümünde yer vermiş, bu özelliğinden dolayı tefsir rivâyetlerinin değerlendirildiği çok önemli bir örneği oluşturmuştur.

Buhârî'nin yönteminden etkilenen Tirmizî, eserinin tefsir bölümünde isnad ve raviler hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş, rivâyetlerden sonra sahâbe, tâbiûn ve fakihlerin görüşlerine yer vermiş, ravilerle ilgili yapılan tartışmalara değinmiş, ihtilafli durumlarda tercihini yapmıştır. Âyetlerin tefsirinde Mushaf tertibine riâyet etmiş, bazı sûrelerin tefsiri ile ilgili rivâyetleri zikretmiş ve bu hususta değerlendirmede bulunmuştur. Tirmizî'nin kendine özgü hadisleri değerlendirme kriterlerinden dolayı, diğer hadis kaynaklarında bulunan rivâyetlerden muhteva ve şekil yönünden farklı olduğu neticesine ulaşılmıştır.

Tirmizî'nin *Câmi'i'*nde bulunan "Tefsir Bölümünde" Kur'ân'ı yorumlama, âyetlerin lafzî özelliklerini açıklama, hadislerin sıhhat derecelerini belirtme ve sened tenkidini yapma, fikhî bilgileri aktarma, râvilerin cerh ve ta'diline işaret etme, hadis usulüne dair özgün bilgile-

re yer verme gibi özelliğinden dolayı araştırmacıların ilgisini daha fazla çekmiş ve referans gösterilmeyi hak etmiştir.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Mahfuz ATA).

Yazar(lar) / Author(s)

Mehmet Mahfuz ATA

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akbaş, Mustafa Yasin. *Hadis Edebiyatında Kitâbü't-Tefsirler ve Taberî Tefsiriyle Karşılaştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Arnaûd, Şuayb. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk ve tahrir Şuayb el-Arnaûd-Abdullatif Hirzüllah, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, nşr. Mahmûd et-Tahhân, Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1983.
- Batelî, Halid b. Abdulaziz. *et-Tefsiru'n-Nebevî mukaddimeten ta'siliyyeten ma'a dirasetin hadisiyyetin li ehadiyisi't-tefsirin'nebeviyyi's-sarih*. Riyad: Dâru Kunûzi İşbiliyya li'n-Neşri ve't-Tevzi'i, 2011.
- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi", *Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Bir Biriyle İlişkisi, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (18-19 Ocak 2014), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh. el-Câmi' u'l-müsnedü's-sahih-sahihu'l-muhtasar min umuri Resulillah sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyamih*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Cebeci, Lütfullah. "İmam Tirmizî", *Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 287-311.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*, 11. Basım., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Cora, Mustafa. "Kur'ân Tefsiri Bağlamında Tirmizî'nin Tefsiru'l-Kur'ân'ı Hakkında Bir inceleme ve Değerlendirme", *Uluslararası Sempozyum Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları*, ed. Muhittin Düzenli vd. 775-793, Bişkek/Kırgızistan, 2018.
- Çakan, İsmail Lütfi. "el-Câmi'us'sahih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/129-132, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1997.
- Demirci, Muhsin. "Esbabı-Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/360-362, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Dinç, Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Düreybî, İsa b. Nâsır. "et-Tefsiru'n-Nebevî Dirase Tatbikiyye min Kitabi't-Tefsir fi Kitabi Sünenü't-Tirmizî", *Mecelletü't-Tibyan li'ldirasâti'l-Kur'âniyye*, el-Memleketü'l-Arabîyyetü's-Suudiyye Câimiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 15 (2015), 75-147.
- Ebu Dâvûd, Selayman b. el-Eş'as, Sünenü Ebî Dâvûd, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Tahkîk ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmi' i't-Tirmizî*. Halep: Mektebu'l-Metbû'âti'l-İslâmiyye, 1993.
- Elbânî, Muhammed Nasiruddin. *Sahih ve da'îf Sünenü't-Tirmizî*. Bernamec Manzumat et-Tahkikatü hadisiyye min İntâc Merkez Nûri'l-İslâm li Ebhâsi'l-Kur'ân ve's-Sünne, İskenderiye, ts. (el-Mektebetü's-Şamile)
- Elbânî, *Sahihu Câmiu's-sağîr ve ziyâdâtuhu*. b.y.: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Erul, Bünyamin. "İlk Dönem Kur'ân Okumaları", *VII. Kur'ân Sempozyumu Kur'ân ve Müslümanlar* 15-16 Mayıs 2004, Kayseri, 23-40, Ankara: Fecr Yayınları 2005.

- Hasan Şifâ, Ahmed b. Sa'id. *Menhecu'l-İmamü't-Tirmizî fi't-tefsir ve ulumi'l-Kur'ân min hilal Kitabahi'l-el-Câmi'*. el-Memleketü'l-Arabiyyatu's-Suudiyye: Vizaretü't-Te'lim Câmî'atu Ümmü'l-Kurâ Külliyyetu'd-Da've ve Usûli'd-Din Kısmu'l-Kitâb ve's-Sünne Şu'betü't-Tefsir ve Ulûmu'l-Kur'ân, Risaletü'l-Macester, 2020.
- Hazrecî, Safiyyuddin Ahmed b. Abdullah. *Hülasatü tezhîbi tezhîbi'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Abdulfettah Ebu Gudde, Halep: 1972.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- İbn Hacer, Ahmed el-Askalânî. *et-Telhîsü'l-habîr fi tahrîci er-refî'i'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin Ahmed b. Abdilhalim. *Dekâiku't-tefsir el-Câmi' li tefsir İbn Teymiyye*. nşr. Muhammed es-Seyyid el-Cüleynid, Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, 2. Basım, Dımaşk: 1983.
- Karagöz, Mustafa. "Başlangıçta Tefsir Hadisin Bir Bölümüydü" İddiasının Kaynağı ve Değeri, *Tefsir Tarihi Sempozyumu Kayseri 23-24 Ekim 2014*, 35-74, ed. Mustafa Karagöz. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Karataş, Ali. "Tefsir İlminde Rivayet Algısı", *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 18/1, (2018), 21-57.
- Kâtib Çelebi. *Keşfu'z-zunûn, an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri, VII. Kur'ân Sempozyumu Kur'ân ve Müslümanlar 15-16 Mayıs 2004 Kayseri*, 13-40, Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Koç, Mehmet Akif. "Said b. Mansur'un Sünen'indeki Tefsir İçerikli Mevkuf ve Maktu Rivâyetleri Üzerine", *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'ân ve Sahâbe Sempozyumu (22-23 Mayıs 2015/Sivas)*, Ed., Hasan Keskin, Abdullah Demir, Sivas 2016, 243-251.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri -İbn Ebî Hatim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-* Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Makdisî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir. *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1984 (*Hâzimi'nin şurûtü'l-eimmeti'l-hamse* risâlesi ile birlikte).
- Martı, Huriye. "Tirmizî'nin Zevaidi ve Sıhhat Analizi-Kütüb-i Sitte Merkezli Bir Mukayese-", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7/2 (Aralık 2009), 7-17.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdirrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Mübârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim. *Tuhfetu'l-ahvezî şerhu Câmi' i't-Tirmizî*. Amman: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebu Gudde, 2. Basım, Halep: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Sezgin, Fuat. "Fuat Sezgin'in Tefsir Literatürüne katkısı: Buhârî'nin Kaynakları", *1. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Fahameddin Başar vd. 113-118, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2019.

- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Kitâbiyât, 2000.
- Sezgin, Fuat. *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*. çev. Mahmut Fehmî Hicâzî vd. Riyad: Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Vizâretü't-Ta'limi'l-Âlî, 1991.
- Sofuoğlu, Cemal. “Zayıf ve Mevzu Hadisler Açısından Tirmizî'nin Süneni Üzerine Bir İnceleme”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1989), 43-87.
- Sülün, Murat. “Makam-ı Mahmûd Âyetine Farklı Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50/2 (2009), 13-38.
- Şâtıbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed. *el-Muvâfakât fi usuliş-şeria*. nşr. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Ali Selman, Suudi Arabistan: Dâru İbn Affan, 1997.
- Taberi, İbn Cerîr. *Cami'u'l-Beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. *Fusul fi usuli't-tefsir*. Riyad: Darü'n-Neşr ed-Düveli, 1993.
- Tirmizî, Ebu İsâ. *el-Cami'us'-sahih*. nşr. ve ta'lik, Ahmed Muhammed Şakir vd., 2. Basım Mısır: Şeriketu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Tirmizî, Ebu İsâ. *el-Cami'us'-sahih*. nşr. Beşşâr Avvad Maruf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Türcan, Saliha. “Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesir'in Yeri”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, (Eylül 2019), 338-363.
- Türcan, Zişan. “Hadis Rivâyet Geleneği ve Tefsir”, *-Sahihu'l-Buhârî'nin Kitâbu't-Tefsir Örneği-Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (Bahar, 2010), 249-282.
- Ünver, Mustafa. “Nesâî, Tefsir'i ve Tefsir'deki Metodu”, Samsun *OMÜİFD*, 6 (1992), 193-205.
- Yılmaz, Zafer. *Nesâî ve Tefsirindeki Metodu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.